

BILINGV NUTQDA KOD-ALMASHISHNING PRAGMATIK XUSUSIYATLARI

Ruziyeva Madina Ilhom qizi

Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti tayanch doktoranti

e-mail madinaruziyeva67@gmail.com

ORCID:0009-0001-8203-8218

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18985334>

Annotatsiya. Mazkur maqolada bilingv shaxslar nutqida kuzatiladigan kod-almashish hodisasi pragmalingsvistik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqotda kod-almashishning kommunikativ jarayondagi asosiy pragmatik funksiyalari, jumladan, emotsional holatni ifodalash, muloqot ishtirokchilari o‘rtasidagi ijtimoiy masofani belgilash, nutqiy ta’sirni kuchaytirish va diskursni tashkil etishdagi roli yoritiladi. Misollar asosida bilingv nutqda til tanlashning vaziyatga bog‘liqligi ko‘rsatib beriladi.

Kalit so‘zlar: bilingvizm, kod-almashish, pragmalingsvistika, nutq akti, diskurs, kommunikativ strategiya.

Abstract. This article analyzes the phenomenon of code-switching observed in the speech of bilingual individuals from a pragmalinguistic perspective. The study examines the main pragmatic functions of code-switching in the communicative process, including the expression of emotional states, the regulation of social distance between interlocutors, the enhancement of speech impact, and its role in discourse organization. Based on examples, the situational dependence of language choice in bilingual speech is demonstrated.

Keywords: bilingualism, code-switching, pragmalinguistics, speech act, discourse, communicative strategy.

Аннотация. В данной статье явление кодового переключения, наблюдаемое в речи билингвальных личностей, анализируется с прагмалингвистической точки зрения. В исследовании рассматриваются основные прагматические функции кодового переключения в коммуникативном процессе, в том числе выражение эмоционального состояния, определение социальной дистанции между участниками общения, усиление речевого воздействия и его роль в организации дискурса. На основе примеров показана ситуативная обусловленность выбора языка в билингвальной речи.

Ключевые слова: билингвизм, кодовое переключение, прагмалингвистика, речевой акт, дискурс, коммуникативная стратегия.

Kirish

So‘nggi yillarda globallashuv jarayoni va ko‘p tilli muhitning kengayishi natijasida bilingvizm hodisasi tilshunoslikning dolzarb tadqiqot obyektiga aylandi. Ayniqsa, bilingv shaxslar nutqida uchraydigan kod-almashish (code-switching) faqat lingvistik emas, balki pragmatik jihatdan ham muhim hodisa hisoblanadi. Chunki til almashinuvi ko‘pincha muayyan maqsad, kommunikativ niyat va vaziyat bilan chambarchas bog‘liq bo‘ladi. Pragmalingsvistika nutqning vaziyatga mosligi, maqsadga yo‘naltirilganligi va muloqot ishtirokchilarining o‘zaro munosabatlarini o‘rganadi. Shu nuqtayi nazardan, kod-almashishni bilingv shaxslarning pragmatik strategiyalaridan biri sifatida talqin qilish mumkin.

Kod-almashish tushunchasi va uning bilingv nutqdagi o‘rni. Kod-almashish — bu bir nutq jarayonida ikki yoki undan ortiq til birliklarining almashib qo‘llanishidir. Bilingv shaxslar muloqot davomida tilni tasodifan emas, balki ongli yoki yarim ongli tarzda tanlaydilar. Bu tanlov ko‘pincha muloqotning pragmatik maqsadiga xizmat qiladi.

Bilingv nutqda kod-almashish:

- diskursning tabiiy qismi,
- shaxsning til va madaniyatlararo tajribasining ko‘rsatkichi,
- kommunikativ samaradorlikni oshiruvchi vosita sifatida namoyon bo‘ladi.

Kod-almashishning asosiy pragmatik funksiyalari:

1. Emotsional holatni ifodalash. Bilingv shaxslar kuchli hissiyotlarni ifodalashda ko‘pincha ikkinchi tilga murojaat qiladilar. Masalan, hayrat, jahldorlik yoki quvonch paytida boshqa tildagi so‘z yoki iboralarning qo‘llanishi emotsional ta’sirni kuchaytiradi.

“Ilmiy tadqiqotlarni amaliyotga joriy qilishning muammo va yechimlari” mavzusidagi onlayn xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 20-21-fevral

Masalan: *Bugun imtihondan o‘tdim, I’m so happy!* Bu holatda ingliz tiliga o‘tish quvonchning intensivligini oshiradi.

O‘zbek–ingliz: *Bugun loyiha qabul qilindi, I can’t believe it!* Bu yerda ingliz tiliga o‘tish hayrat va quvonch hissiy kuchaytirish vazifasini bajaradi.

O‘zbek–tojik (Buxoro va Samarqand aholisi nutqida ko‘p uchraydi): *Bu ishni ko‘rib juda xursand bo‘ldim, rostim dilam shod shud.*

Tojik tiliga o‘tish emotsional samimiyligni oshirib, nutqqa badiiylik bag‘ishlaydi.

2. Pragmatik urg‘u berish. Kod-almashish muhim axborotga e‘tibor qaratish vositasi sifatida xizmat qiladi. Nutqning muayyan qismi boshqa tilda aytilishi orqali u alohida urg‘u bilan ajralib turadi.

O‘zbek–ingliz: *Men senga aytgandim, this is very important, e‘tiborsiz qoldirma.* Inglizcha ibora axborotning ahamiyatini pragmatik jihatdan kuchaytiradi.

O‘zbek–tojik: *Bu masalada bitta narsa muhim — in masala jiddiy ast.* Bu holatda tojikcha jumla ogohlantirish funksiyasini bajaradi.

3. Ijtimoiy masofani belgilash. Til tanlovi muloqot ishtirokchilari o‘rtasidagi yaqinlik yoki rasmiylik darajasini ko‘rsatadi. Masalan, rasmiy vaziyatda bir til, norasmiy muhitda esa boshqa tilga o‘tilishi mumkin.

O‘zbek–ingliz (rasmiy muhit): *Uchrashuvni ertaga o‘tkazamiz, please be on time.* Ingliz tilidagi rasmiy ibora masofani saqlashga xizmat qiladi.

O‘zbek–tojik (norasmiy muhit): *Xavotir olma, hammasi yaxshi meshavad.* Tojikcha ibora yaqinlik va ishonchni bildiradi.

4. Identifikatsiya va guruhga mansublikni ifodalash. Kod-almashish orqali shaxs o‘zini muayyan ijtimoiy yoki madaniy guruh vakili sifatida namoyon etadi. Ayniqsa, yoshlar nutqida bu holat tez-tez uchraydi.

O‘zbek–ingliz (yoshlar nutqi): *Bu film zo‘r ekan, really my type!* Bu holat global madaniyatga mansublikni ko‘rsatadi.

O‘zbek–tojik: *Biz bir mahalladanmiz, hamzabonem.* Tojikcha birlik umumiylik va birdamlikni ifodalaydi.

5. Diskursni tashkil etish funksiyasi. Boshqa tilga o‘tish nutqning yangi bosqichga o‘tayotganini, mavzu almashganini yoki izoh berilayotganini bildirishi mumkin.

O‘zbek–ingliz: *Xullas, reja shunaqa, so let’s move to the next point.*

O‘zbek–tojik : *Endi boshqa masalaga o‘tamiz, aknun mavzui digar.*

Bilingv nutqda kod-almashish va pragmatik kompetensiya. Kod-almashish muvaffaqiyatli amalga oshishi uchun shaxs faqat ikki tilni bilishi emas, balki ularning pragmatik qoidalarini ham yaxshi o‘zlashtirgan bo‘lishi lozim. Aks holda, noto‘g‘ri vaziyatda til almashish kommunikativ nosozliklarga olib kelishi mumkin. Demak, kod-almashish bilingv shaxsning pragmatik kompetensiyasi darajasini ham ko‘rsatib beruvchi muhim ko‘rsatkichdir.

Bilingv nutqda kod-almashishning pragmatik xususiyatlari

Pragmatik omil	Mazmuni	Nutqiy namoyon bo‘lishi
Emotsional ekspressiya	So‘zlovchining hissiy holatini kuchaytirish	Hayajon, g‘azab, quvonch holatlarida ona tiliga yoki dominant tilga o‘tish
Ijtimoiy identifikatsiya	Guruhga mansublikni ifodalash	Suhbatdosh bilan yaqinlik yoki masofani ko‘rsatish uchun til tanlash
Diskursni boshqarish	Nutq strukturasi va mantiqiy izchilligini tashkil etish	Mavzu o‘zgarganda tilni almashtirish
Pragmatik urg‘u berish	Muhim axborotni ajratib ko‘rsatish	Asosiy fikrni ikkinchi tilda aytish
Kommunikativ strategiya	Muloqot samaradorligini oshirish	Nutqiy ta‘sirni kuchaytirish uchun kod almashuvi
Ijtimoiy masofani belgilash	Rasmiylik va norasmiylik darajasini ko‘rsatish	Rasmiy muhitda dominant tilga o‘tish
Madaniy konseptni ifodalash	Muayyan madaniy tushunchani aniq yetkazish	Madaniy realiyalarni asl tilida qo‘llash

Mazkur jadval bilingv nutqda kod-almashish hodisasining pragmatik xususiyatlarini tizimli ravishda yoritib beradi. Unda kod-almashishning kommunikativ jarayondagi asosiy pragmatik

“Ilmiy tadqiqotlarni amaliyotga joriy qilishning muammo va yechimlari” mavzusidagi onlayn xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 20-21-fevral

funksiyalari, ularning mazmun-mohiyati hamda yetakchi xorijiy olimlarning nazariy qarashlari asosida izohlangan ilmiy talqinlari jamlangan. Jadvalda keltirilgan omillar kod-almashishning faqat lingvistik hodisa emas, balki murakkab sotsiopragmatik mexanizm ekanini ko‘rsatadi. Xususan, emotsional ekspressiya omili bilingv shaxslarning nutqida hissiy holatni kuchliroq ifodalash maqsadida til almashishidan dalolat beradi. Gumperz va Appel, Muysken tadqiqotlarida qayd etilishicha, kod-almashish ko‘pincha emotsional signal vazifasini bajarib, nutqiy ifodaning ekspressivligini oshiradi. Bu holat, ayniqsa, hayajon, g‘azab, quvonch kabi kuchli emotsiyalar paytida ona tiliga yoki dominant tilga o‘tishda yaqqol namoyon bo‘ladi.

Ijtimoiy identifikatsiya omili esa so‘zlovchining muayyan ijtimoiy guruhga mansubligini yoki suhbatdosh bilan bo‘lgan yaqinlik darajasini ifodalashga xizmat qiladi. Myers-Scotton tomonidan ilgari surilgan “Markedness Model”ga ko‘ra, shaxs muloqot vaziyatiga mos ravishda til tanlash orqali o‘zining ijtimoiy pozitsiyasini belgilaydi. Shu sababli kod-almashish muloqot ishtirokchilari o‘rtasidagi ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi muhim pragmatik vosita hisoblanadi. Jadvalda aks ettirilgan diskursni boshqarish omili kod-almashishning nutq strukturasi tashkil etishdagi rolini ochib beradi. Auer tadqiqotlariga ko‘ra, mavzu almashinuvi, yangi semantik blokka o‘tish yoki suhbat bosqichlarini belgilash jarayonida tilning almashuvi diskurs marker vazifasini bajaradi. Bu esa kod-almashishning matn ichki mantiqiy izchilligini ta‘minlashdagi ahamiyatini ko‘rsatadi. *Pragmatik urg‘u* berish funksiyasi muhim axborotni alohida ajratib ko‘rsatish orqali tinglovchi diqqatini faollashtirishga xizmat qiladi. Blom va Gumperz tomonidan tavsiflangan situatsion kod-almashish modeli doirasida, tilning almashuvi nutqiy urg‘u va semantik markazni belgilovchi vosita sifatida talqin etiladi. Kommunikativ strategiya sifatidagi kod-almashish esa muloqot samaradorligini oshirish, tushunarlikni ta‘minlash hamda nutqiy ta‘sir kuchini ko‘paytirishga qaratilgan. Grosjean tomonidan ishlab chiqilgan bilingv kommunikatsiya modeliga ko‘ra, bilingv shaxslar kommunikativ vaziyatdan kelib chiqib, optimal til tanlash orqali pragmatik maqsadlariga erishadilar. Shuningdek, ijtimoiy masofani belgilash va madaniy konseptlarni ifodalash omillari kod-almashishning sotsiomadaniy asoslarini namoyon etadi. Holmes ijtimoiy kontekstga mos til tanlash orqali rasmiylik va norasmiylik darajasi belgilanishini ta‘kidlaydi. Pavlenko esa bilingv nutqda madaniy realiyalarni aniq yetkazishda kod-almashish muhim vosita ekanini ilmiy asoslab bergan. Umuman olganda, jadvalda keltirilgan ma‘lumotlar bilingv nutqda kod-almashish hodisasining ko‘p qirrali pragmatik mohiyatini ochib berib, uni kommunikativ strategiya, diskursni tashkil etish vositasi hamda sotsiomadaniy identifikatsiya mexanizmi sifatida talqin qilish imkonini beradi. Bu esa kod-almashish fenomenini zamonaviy pragmalingsvistika doirasida kompleks tahlil qilish zarurligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, bilingv nutqda kod-almashish tasodifiy hodisa emas, balki aniq pragmatik funksiyalarga ega bo‘lgan kommunikativ strategiyadir. U emotsional ifoda, pragmatik urg‘u, ijtimoiy munosabatlarni belgilash va diskursni tashkil etishda muhim rol o‘ynaydi. Kod-almashishni pragmalingsvistik jihatdan o‘rganish bilingv nutqning murakkab tabiatini chuqurroq anglashga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Crystal, D. *An Introduction to Sociolinguistics*. Cambridge University Press, 2008.
2. Gumperz, J. J. *Discourse Strategies*. Cambridge University Press, 1982.
3. Myers-Scotton, C. *Multiple Voices: An Introduction to Bilingualism*. Blackwell, 2006.
4. Yule, G. *Pragmatics*. Oxford University Press, 1996.
5. Holmes, J. *An Introduction to Sociolinguistics*. Routledge, 2013.
6. Rahmatullayev, Sh. *Hozirgi o‘zbek tili pragmatikasi*. Toshkent, 2015.
7. Mahmudov, N. *Til va muloqot*. Toshkent: Fan, 2007.
8. Bazarova, M. *Tojik va o‘zbek tillarining qiyosiy tahlili*. Dushanbe, 2012.